Qabul qilindi: 14-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 28-oktabr 2026-yil

SOVUQ URUSH DAVRIDA SHARQ DAVLATLARIDAGI TURKISTONLIK O‘ZBEKLARNING MATBUOT, MA’RIFAT VA MILLIY O‘ZLIKNI SAQLASH YO‘LIDAGI FAOLIYATI (XX ASRNING 50–80-YILLARI)

Elmurodova Nilufar Baxtiyor qizi, *Buxoro innovatsion ta’lim va tibbiyot universtiteti assistenti, BuxDU maqsadli tayanch doktoranti*
E-mail: elmurodovanilufar88@gmail.com +998 91 445-97-00

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sovuq urush davrida Sharq davlatlarida istiqomat qilgan turkistonlik o‘zbeklarning matbuot, ma’rifat va milliy o‘zlikni saqlash yo‘lidagi faoliyati tarixiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, o‘zbek muhojirlarining davriy nashrlar, adabiy va ilmiy asarlar, ta’lim-tarbiya muassasalari hamda madaniy-ma’rifiy tashkilotlar orqali milliy til, tarixiy xotira, urf-odat va an’analarni asrab-avaylash borasidagi sa’y-harakatlariga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, Sharq mamlakatlaridagi turkistonlik o‘zbek jamoalarining ijtimoiy-madaniy hayoti, matbuotning milliy ongni shakllantirishdagi o‘rni hamda muhojirlik sharoitida o‘zbek milliy identitetini saqlash mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Sovuq urush, Turkiston, o‘zbeklar, muhojirlik, matbuot, ma’rifat, milliy o‘zlik, milliy identitet, tarixiy xotira.

“Yosh Turkiston”ning 1933-yil 48-sonida chop etilgan “Turkistondan qochib Erong‘a sig‘ing‘onlarning holidan xabar olinglar” nomli maqola ham bizga muhim ma’lumotlarni taqdim etadi. Unda yozilishicha, Turkistonning Turkmanistonidan panoh izlab Eronga o‘n minglarcha oila qochib chiqqan, – sabab bolsheviklar tomonidan talanganliklaridir. Ular hamma narsasini tashlab, yolg‘iz jonlarini o‘ylab Eronga qochib o‘tganlar. Maqolada yana shunday alamli satrlarni o‘qiymiz: “Ularning kun kechirishlari ko‘p og‘ir holdadir. Ochliq, yalang‘ochliq, nohushliqqa yo‘liqqonlar. Shularning holidan xabar oladilar bir musulmon bugun yo‘q desak xato qilmagan bo‘lamiz.

Haqiqatdan ham bolsheviklarning zulm va istibdodi natijasida Eronga qochib o‘tgan

turkistonliklarning ahvoli nihoyatda og‘ir bo‘lgan. keyin shu jurnalning 1932-yil 29-sonida chop etilgan “Turkiston qochqinlarining fojiasi” nomli ham fikrimizni joylash. Mustafo Cho‘qay afandi maqolalarining kirish Turkistonda bolsheviklar tomonidan o‘rnatilgan proletariat diktaturasi aholi hayotini chidab bo‘lmas darajada og‘irlashtirganini, sovetlar siyosati sodir bo‘lgan jarayonlarda asrlar davomida o‘z mehnati bilan yashab kelgan va mehnat faoliyatini nazorat qilish turkiston tinchligini nazorat ostiga olgan. o‘tganini, aholi soni esa bu boyliklardan erkin foydalanishdan mahrum qilinganini qayd etib, ushbu ishlar mustamlakachilik siyosatining yaqqol ko‘rinishini ta’kidlaydi.

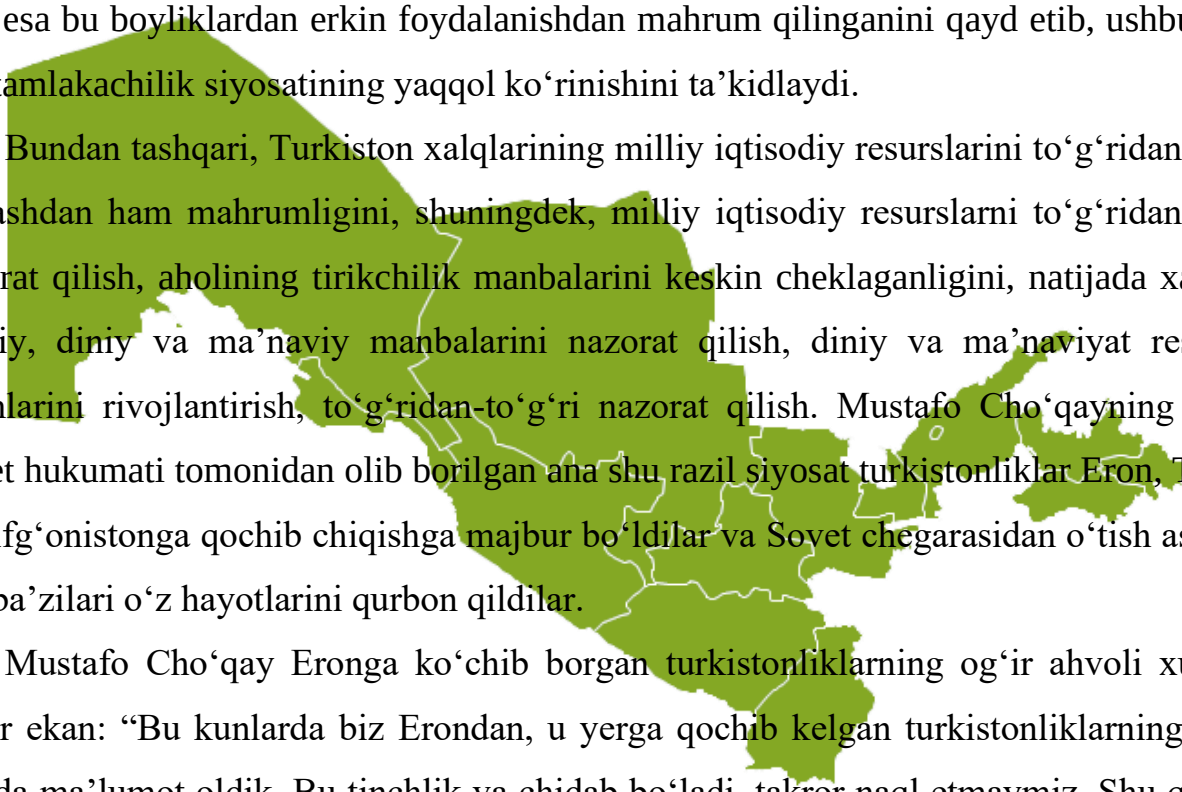

Bundan tashqari, Turkiston xalqlarining milliy iqtisodiy resurslarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri saqlashdan ham mahrumligini, shuningdek, milliy iqtisodiy resurslarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nazorat qilish, aholining tirikchilik manbalarini keskin cheklaganligini, natijada xalqning tarixiy, diniy va ma’naviy manbalarini nazorat qilish, diniy va ma’naviyat resurslari tizimlarini rivojlantirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri nazorat qilish. Mustafo Cho‘qayning qarori, Sovet hukumati tomonidan olib borilgan ana shu razil siyosat turkistonliklar Eron, Turkiya va Afg‘onistonga qochib chiqishga majbur bo‘ldilar va Sovet chegarasidan o‘tish asnosida sud ba’zilari o‘z hayotlarini qurbon qildilar.

Mustafo Cho‘qay Eronga ko‘chib borgan turkistonliklarning og‘ir ahvoli xususida yozar ekan: “Bu kunlarda biz Erondan, u yerga qochib kelgan turkistonliklarning ahvoli haqida ma’lumot oldik. Bu tinchlik va chidab bo‘ladi. takror naql etmaymiz. Shu qadarini ham yetarlidirki, olg‘on maktub shaklidagi ma’lumotimizg‘a ko‘ra ular “qordan qutilib yomg‘irg‘a uchrag‘onlar” yurt matolaridan olib chiqqan so‘zlarining buyuk qismlaridan ham Eron bojxona idoralari foydasiga mahrum bo‘lib, endi Hindiston hukumati himoyasiga o‘ta bilishni o‘zlari uchun eng bir xushbaxtliq deb sanamoqdalar…

Turkistonlik qochqinlarning ahvoli va ularg‘a yordam haqida u yerdagi Turkiya va Afg‘oniston konsullari o‘z hukumatlariga yozg‘on bo‘lsalar-da, hozirg‘acha hech bir javob olimag‘on. Yurtdoshlarimizning falokatini yengillashtirishgan bir javobning olinib-olinmaslig‘i ham ma’lum emas. Bu vatandoshlarimizg‘a bir yordam ko‘rsata bilish uchun, taassufki, o‘zimizda hech bir vosita yo‘qdir. Biz hukumatlarga murojaat etib qochqinlarning

hollarini yengillashtiramiz bir yordam qilishlarini o‘tinamiz. Faqat bundan bizning istiqomatimiz foydali natija chiqakmi? Hatto bizga yozmasdan avval Eron hukumatiga yozib hollaridan ham shikoyat qilganlar. Anglashilg‘onig‘a qarag‘onda hatto shoh hazratlarig‘a ham yozib murojaat qilganlar. Lekin bu murojaatlar orqali qochqinlarning dardlari kamayishi o‘rniga, bilaks, oldingi falokat davom etishi to‘xtashi o‘rniga ko‘rguliklarining ma’naviy og‘irlig‘ini orttirdir. “Do‘st falokat chog‘ida sinalar” derlar. Bizning xalq eng katta falokat ichidadir. Vatanimiz, xalqimiz uchun eng qo‘rqinch bir zindong‘a aylantirilgan. Xalq tinmasdan kurashib o‘ziga bir najot qidirmoqda. Umidsizlikning so‘ng darajasiga davlat va rus bolshevik idorasi dahshatlariga chidamoq toqati yetgan turkistonliklarning chegaraga yaqin bo‘lg‘onlari qochmoqdalar... Bular nazarida Eron, Afg‘oniston va Turkiya dunyo jannati bo‘lib ko‘rinadi. Bu o‘lkalarda o‘z dindoshlari va qon-qardoshlari yashaydilar. Endi bu qochqinlarning dindosh Eronda qanday qabul qilingan qabulliklarini ko‘rib turibmiz. Bu milliy fojiamizni tasvir eta bilish uchun qanday qalam va qancha qog‘oz kerakdir? Ajabo, biz uchun milliy hurriyat va istiqlol quyoshi aslo tug‘maydirmi? Ajabo, qardoshlarimizning (muhaqqaq) aniq o‘limga qarshi najot qidirib kelgan hujjatlari material va ma’naviy azoblarig‘a qarshi karquloq va sovuq yurakli bo‘lib qolaveradirmi? Biz turkistonliklar milliy dushmanlarimizg‘a qarshi kurashimizda hech kimsadan yordam o‘tkazmaymiz! Bizning birdan bir o‘tinchimiz: o‘limdan qochib o‘ziga sig‘inarlik bir yer axtarg‘on yurtdoshlarimizning mahalliy faoliyatidir. Ajabo, bizning bu tovushimiz ham eshitmas ekan?”, deb yozadi.

Uch sovet mustamlakachilik maqolasida paydo bo‘lish paydo bo‘lgan turkistonlik muhojirlar fojeasini aks ettiruvchi yuk va yuqori darajada ishonchli tarixiy manba sifatida muhim kasb etadi. Unda muhojirlarning jarohati og‘ir moddiy ahvoli emas, chuqur ruhiy iztiroblari, milliy g‘ururi, tahqirlangan insoniy sha’ni begona siyosiy makonda duch kelgan siyosiy befarqlik holatlari ham yoritilgan. Bundan tashqari, Mustafo Cho‘qayning “Biz kimsadan yordam o‘tinmaymiz” degan shiori u va boshqa turkistonlik muhojirlarning qalbida milliy g‘urur va siyosiy mustaqillik ruhining qolganidan dalolat beradi. Shu bilan birga “Yosh Turkiston” jurnalining 1934-yil 59-sonida Hindistondagi turkistonlik

muhojirlar to‘g‘risida ham muhim ma’lumotlar. Maqola avvalida Turkiston muhojirlarining katta qismi Hindistonda yashayotgan, ular bu yerda turli tashkilot va tashkilotlarga birlashib yurt ozodligi yo‘lida kurash olib borib ta’kidlangan. Jurnal tahririyatining hisoboticha Hindistonda milliy istiqlol uchun kurashuvchi faol shaxslardan biri A.Q. bo‘lgan.

Jurnal tahririyatining fikricha Hindistonda ham sovet xizmatlari doimo muhojir turkistonliklarni kuzatib borgan. Shu boisdan bo‘lsa kerak, tahririyat A.Q. ning to‘liq ismini keltirmasdan, qisqartma shaklda unga majbur bo‘lgan. Biz uning kimligini aniqladik – bu inson Abdulla Qayumbek edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ҳайитов Ш.А. Туркияга ўзбеклар кўчиб боришининг тарихий босқичлари // Тарихий хотира: Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – VIII китоб. – Бухоро, 2015. – Б. 36–38.

2. Abdulhamid Ko‘char. Qullikdan hurlikka. – T.; Muharrir nashriyoti. 2019. – B.69.

3. Hayitov Sh. Badriddinov S. Vatan deya vatansiz qolganlar qismati. – Buxoro: “Buxoro” nashriyoti; 2005. – B.38-39.

4. Abdurahimov O‘; Abdulla Olim (Toshqin) Firoq vodiysida (Tarixiy roman) Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. – T.: 2007. – B. 176-177.

5. Gömeç, S. (2018). Tari hi Türk Coğrafyasının genel hatları. Türk Dünyası Araştırmaları, 120(237), 103-114.

6. Sayyid Mansur Olimiy. Buxoro Turkiston beshigi (fors tilidan H.To‘rayev tarjimasi). Buxoro-2004-yil. – B.122-123.